

CS. JÓNÁS ERZSÉBET

NYELVHASZNÁLATI ÉS KERETSZEMIOTIKAI VÁLTOZÁSOK AZ ÚJRAFORDÍTÁSOKBAN¹

Kivonat

2022-ben a magyar olvasók egy új Puskin-kötetet vehettek kézbe Soproni András fordításában *Szabadság árva magvetője* címmel. Az orosz klasszikus művei már a 20. század közepén beépültek a magyar olvasók világirodalmi ismereteibe. 2022-ben egy új generáció képviselője, Soproni András, akinek mára közel száz – főként prózai – orosz fordítása van, száz Puskin-vers újrafordítását közölte. Mi tükröződik ezekben az új szövegekben? Ez a jelentésképzés új módja? Vagy ez a mai magyar nyelvhasználat változásainak tükrö? Ezt a kognitív pragmatika, a kulturális szemiotika és a poétika keretein belül próbáljuk megmagyarázni.

Kulcsszavak: újrafordítás, jelentésképzés, nyelvhasználat, pragmatika, kulturális szemiotika

Puskin-fordítások Magyarországon

2022-ben Soproni András fordításában új Puskin-kötetet vehetett kezébe a magyar olvasó *Szabadság árva magvetője* címmel. Az orosz klasszikus művei már a 19. században Bérczy Károly, Ambrózovics Dezső tolmácsolásában megjelentek magyarul. Szabó Lőrinc, Áprily Lajos, Képes Géza, Rab Zsuzsa és mások fordításában a 20. század közepén aktívan beépültek a magyar olvasók világirodalmi ismereteibe. Az ezredforduló környékén újabb megszólalásban kerültek közel hozzánk Puskin sorai Galgóczy Árpád tolmácsolásában. Galgóczy, aki megjárta a Gulagot, bevallása szerint a fordításaiban csupán médiumként közvetítette mindazt a tartalmat, amelyet a munkatáborok orosz értelmiségi foglyai, az akkor szinte tinédzserkorú, fogékony magyar fiatal szívébe és nyelvébe Puskin lírájából csepegtettek (Galgóczy 2007). Most, 2022-ben egy újabb korosztály képviselője, az immár közel száz orosz, főleg prózai fordítást elkönyvelő Soproni András nyúlt százötven Puskin-vers újrafordításához. Mi tükröződik ezekben az újjászületett versszövegekben? Új szövegjelentés felfedezése? Vagy a magyar nyelvhasználat változásai? Erre próbálunk magyarázatot adni a kognitív pragmatika, a kultúraszemiotika és a poétika keretein belül. Puskin *A szabadság magá-*

¹ Ezzel az írással köszöntöm egykori tanítványomat, Minya Károlyt 60. születésnapján.

nyos magvetője című versének három változatán mutatjuk be a jelentésképzés és a nyelvhasználat változó inspirációit.

A „magvető-metaphora” világirodalmi beágyazottsága

A „magvető” metaforája gyakori a világirodalomban. A Bibliáig vezethető vissza a töretlen akaratú igehirdető ilyen allegorikus megjelenítése. Lukács evangéliumában a „magvető” példázatával tanítja Jézus a követőit. E tanítás szövegét Károli Gáspár fordításában ismerhette meg a magyar olvasó:

Károli-biblia (régi fordítás, 1590)

Lukács evangéliuma 8. fejezet

- Lukács 8:5 Kiméne a magvető, hogy elvesse az ő magvát: és magvetés közben némely esék az útfélre; és eltapostaték, és az égi madarak megevéék azt.
- Lukács 8:6 És némely esék a kősziklára; és mikor kikelt, elszárada, mert nem vala nedvessége.
- Lukács 8:7 Némely esék a tövis közé; és a tövisek vele együtt növekedvén, megfojták azt.
- Lukács 8:8 Némely pedig esék a jó földbe; és mikor kikelt, százannyi hasznot hozza. Ezeket mondván, kiált vala: A kinek van füle a hallásra, hallja.

Ezt a 16. századi magyar nyelvű szövegváltozatot a nyelvhasználat grammatikai elemeinek, főleg az igeidők és a toldalékolás morfológiai változásainak következtében a 20. század végén a mai magyar nyelvhasználatához igazították. Ez a bibliai magyar szövegváltozat 2014-ben ilyen módon önmagában is nyelven belüli újrafordításnak tekinthető:

Károli-biblia (új fordítás, 2014)

Lukács evangéliuma 8. fejezet

- Lukács 8:5 Kiment a magvető vetni. Vetés közben némelyik mag az útfélre esett, és eltaposták, vagy megették az égi madarak.
- Lukács 8:6 Némelyik a sziklás földre esett, és amikor kihajtott, elszáradt, mert nem kapott nedvességet.
- Lukács 8:7 Némelyik a tövisek közé esett, és amikor vele együtt felnőttek a tövisek is, megfojtották.

- Lukács 8:8 Némelyik pedig a jó földbe esett, és amikor felnövekedett, százszoros termést hozott. Majd emelt hangon hozzátette: „Akinak van füle a hallásra, hallja!” (Bibliafordítások 2014)

A „magvető” allúziója Puskin költészetében

Alekszandr Szergejevics Puskin az orosz irodalom lírikusai közül nyelvi gazdagságával, a romantika képi világábrázolásával, az orosz irodalmi nyelv megteremtésével kimagaslik a 19. század klasszikusainak sorából. 1823-ban huszonnégy éves volt, amikor *A szabadság magányos magvetője* (*Свободы сеятель пустынный*) című verse született. (Magát a címet is a magyar fordításváltozatok sorra a maguk képére formálták.) A versszöveg társadalmi körülményei rávilágítanak a jelentésképzés hátterére: az akkor uralkodó orosz cár, Sándor a dekabristákhoz közeledő Puskit udvarellenes magatartása miatt a birodalom déli tartományainak egyik kormányzóságába száműzte. A szenvedélyes indulatoktól sem mentes költőnek, a távoli vidék sziklás hegyvidéke unalmas, a vidékisége kiábrándító volt. Ám ez a kényszerű kirekesztettség a pétervári nagyvárosi életből nem tántorította el az északi orosz fővárosból hozott szenvedélyes eszméitől. Hiába készült viszont a szabadság hirdetésére a déli tájak népei körében, ott a versei nem érték el a várt sikereket. A bibliai „magvető” példázata kiindulópontként itt került a költő látóterébe. Önmagát is magvetőnek látta, akinek erőfeszítéseit nem kíséri eredmény (Puskin 2023). A szabadság szószólójaként a lírai hős a példázatból kiindul bibliai jelentésképzés fókuszából már saját életélményének érzelmi motívumaival kiegészülve lép tovább, a figyelemirányítás a személyes nézőpontra, a sérelem megvallására összpontosít. A Lukács írása szerinti evangélium nyolcadik részében Jézus tanítása nem szól a magvető érzéseiről, fájdalmáról. Egyszerű ténymegállapításként mondja el, hogy miközben a magvető elszórja a termést ígérő, éltető magvakat, nem tudhatja, azok milyen talajra esnek. Van olyan mag, amelyik termő befogadásra talál, van, amelyik nem. Ez a természet rendje. A példázat folytatásában a tizedik verstől viszont Jézus arra inti a követőit, hogy ne foglalkozzanak azzal, az általuk elszórt magvak termőre fordulnak-e, vagy sem. Isten igéi jó talajra, befogadásra találhatnak-e az emberek között, vagy sem. Nem ez a fontos. Elég az, hogy a követők, az ígehirdetők neve „bekerül az élet könyvébe”, fel van írva a mennyben. A 2014-es Károli-újrafordítás szavai szerint:

- Lukács 10:19 Figyeljetez rám! Hatalmat adtam nektek, hogy kígyókon és skorpiókon tapossatok. Hatalmatok van az ellenség minden ereje fölött. Semmi nem árthat nektek.

- Lukács 10:20 De ne annak örüljeteK, hogy a szellemek engedelmeskednek nektek, hanem annak, hogy a nevetek fel van írva a mennyben!

Puskin hangsúlyváltása és nyelvhasználata

Puskin az evangéliumi példázatból a kezdő képi elemek egyetlen mozzanatát, a magvető igyekezetének az eredménytelenségét nagyítja fel. A verskezdet allegorikus képe saját megélt kudarcaiból kiindulva a „magvető” hiábavaló munkálkodása fölötti fájdalomra irányítja a figyelmet, s a szituáció kitágításával és a magvető életérzését magára vetítve, annak képi kiterjesztésével vallja meg a személyes csalódottságát. Az eredménytelenség orvoslása számára azonban nem a mennyei, felsőbbrendű égi elismerés, mint a bibliai példázatban. Fordít a nézőponton, s a megértés hiányára az emberek között okot keresve a terméketlen földdel azonosított népben találja meg az indoklást. A béketűrő néplélek helyett szabadságáért harcba szállni kész tömeget vízióánál, amely a lázadás hiányában büntetésként megérdemli elnyomatottságát, az igát és a korbácsot.

A bibliai idézet első sora idézetként vezeti be Puskin versszövegét, s megőrzi Lukács evangéliumának az oroszban használt egyházi szláv nyelvi formáját: „*Kiméne a magvető elvetni az ő magvát*” (*Изыде сеятель сеяти семена своя*). Majd ennek allúziójaként a fogalmi keretbeli kiterjesztés mint allegória fejlődik a versszövegben tovább (Eöry 2008; Kocsány 2008). Az orosz egyházi nyelv archaizmusait megőrző sor után a nyelvhasználat átvált, s Puskin korának irodalmi nyelvén folytatódik. A bibliai idézet az allúzió túl a fogalmi keret hitelességét hivatott sugallani. A patetikus hangvétel a téma emelkedettségéhez idomul. Az oroszban megszokott egyenes szórend fordul meg Puskinnál, ennek nyelvi hordozója a birtokos és jelzős szerkezetek fordított szórendje (*Свободы сеятель пустынный; Рукою чистой и безвинной*), a régies lexika használata (*бразды, дары, чести клич*).

Az első versszak – a személyes csalódás témájának érzékeltetésére – az archaizáláson túl más retorikai alakzatokkal is él. A kopár bibliai pusztában, a kirabolt barázdákba mindegyre magot szóró magányos ember keserves igyekezetét, s ennek antitéziseként, ellenpontosításaként annak hiábavalóságát emeli heroikus magasságokba a metabolákkal (Nagy L. 2008). A szókincs megválasztása, a morfoszintaktikai megoldások ehhez illeszkednek. A vers második versszaka már erről az igyekezetről és eredménytelenségről ellentétbe állító, felfokozott érzelmi szintről rugaszkodik el, s új irányt vesz, amikor a bibliai képi világtól elfordulva a metaforizáció eszközeivel a népet kezdi ostorozni. A sivár pusztaság földjének terméketlenségét a békés nép

lelki közömbösségére vetíti rá. A képiség további kiterjesztése fokozást, retorikailag klimaxot képezve folytatja a metaforák gondolati ívét. A bibliai tanításban, mint Lukács evangéliuma leírja, a munkálkodás önmagában is érdem, melynek jutalma a küzdelem Isten által számontartott volta. Puskin jelentésképzése ezzel ellenkező irányt vesz. Nem a mennybéli elismerést óhajtja a lírai hős, hanem a földi valóságban keresi a kudarc okát. Patetikus szenvedéllyel a közömbös népet hibáztatja saját igyekezete eredménytelenségéért. Végül a büntetést ő maga osztja ki. Megérdemli a sorsát a béketűrő tömeg, ha nem fogadja nyitott szívvel a szabadság magvetését, az igazság meghívását az ő verseiben. Puskin a csalódása okát keresve új elemeket hoz be a metaforák sorával: juhokhoz, levágásra, nyírásra szánt tudatlan állatok csordájához hasonlítja a népet, igába fogott, csengettyűkkel felcicomázott lovakat, korbáccsal hajtott marhákat lát a sorsával megbékélt tömegekben, amelyek nem értik, nem értékelik a harcra hívó szót, a becsület kiáltását (*чести клич*) (Puskin 2023a). A metaforizáció itt a szabadságvágyhoz a szabadság asszociatív hiányában, negatív jelenlétében kapcsolódik. Túlfűtötten expresszív, romantikus képi kiterjesztése az a beszédmód, amely az orosz versszövegben a magyar fordítások számára a szinonimaválasztás szabad lehetőségét megnyitja. Ezért látjuk azt, hogy Puskin mint egy orosz Petőfi szólal meg a 20. századi magyar fordításokban. Ugyanazt tapasztaljuk a háború utáni kultúrpolitika Puskin-fordítások általi kiszolgálásában, mint amit a Petőfi-kultusz kapcsán az irodalomtörténész megállapít:

„A Petőfi-alak köré alakult kultusznak nagyon sok, időnként elképesztő változata látható – ám az feltétlenül kiemelendő, hogy a kultusz szélsőségeit (valamint ellenhatásait) elsősorban az idézte elő, hogy Petőfi jelképes figurája már a kiegyezés utáni korszakban is, s azóta is, állami, hivatalos politikai-kultúrpolitikai-ideológiai manipulációk számára vált kiaknázhatóvá és kisajátíthatóvá” (Margócsy 2023).

A harcra hívó üzenet az emocionálisan túlhevült megszólításokban, felkiáltásokban, a közömbös nép ostromozása a lexikális szinonimitás expresszív és emotív megválasztásában, elsődlegesen a stilisztikai, retorikai alakzatok formájában jó nyelvhasználati terepet ad arra, hogy a fordítások a korabeli magyar ideológia szociokulturális kánonjába belesimuljanak (Szathmári 2008). A korszak nyelvhasználatából vett jelzős szintagmák (*csorda nép, hős harc*) ma már egyben szemiotikai jellé válva idézik a kort, amelyben állandó frazémákként megrögzültek, s melyeket felidéz az emlékezet. Ezzel a fordítások nemhogy a bibliai allúzió, de Puskinnak a közömbösséget ostromozó fogalmi körén, narratíváján is túltesznek. Puskin versszövege, annak szó szerinti fordítása tekinthető a kiinduló nyelvi alaphelyzetnek:

<p>Пушкин Александр Сергеевич: „Свободы сеятель пустынный...”</p> <p><i>Изъиде сеятель сеяти семена своя</i></p> <p>Свободы сеятель пустынный, Я вышел рано, до звезды; Рукою чистой и безвинной В порабощенные бразды Бросал живительное семя – Но потерял я только время, Благие мысли и труды...</p> <p>Паситесь, мирные народы! Вас не разбудит чести клич. К чему стадам дары свободы? Их должно резать или стричь. Наследство их из рода в роды Ярмо с гремушками да бич.</p> <p>(1823)</p>	<p>[Alekszandr Szergejevics Puskin: „A szabadság magányos magvetője...”</p> <p><i>Kiméne a magvető, hogy elvesse az ő magvát</i></p> <p>Én, a szabadság magányos magvetője, Korán kimentem, még a csillag feljötte előtt; Hogy tiszta, ártatlan kézzel A kirabolt barázdákba Életet adó magot szórtak – De csak az időt vesztegettem, A nemes gondolatokat és a munkát...</p> <p>Legeljetekek, béketűrő népek! Nem ébreszt titeket a becsület kiáltása. Minek a nyájaknak a szabadság ajándéka? Levágásra és nyírásra valók. Az örökségük nemzedékről nemzedékre A csengős járom és a korbács.]</p> <p>(A szó szerinti fordítás tőlem: Cs. J. E.)</p>
---	---

A magyar fordítások megoldásainak inspiratív háttere

(1) Szabó Lőrinc (1900–1957)

A magyar fordítások sorából elsőként a 20. század közepén, a második világháború után született Szabó Lőrinc-féle szövegváltozatot vesszük szemügyre. Szabó Lőrinc fordítói munkásságának gyűjteményes összefoglalása az *Örök barátaink* két kötete. Ennek előszavában így ír a költő:

„A görög, latin, német, francia és angol versek fordítása mind eredetiből készült, és szinte kivétel nélkül formahű [...]. A kevés számú szláv, keleti vagy egyéb verset egy vagy több közvetítő nyelv tolmácsolta” (Szabó 1964: 8).

A vélhetőleg német nyelvű közvetítés nem változtat a magyar nyelvhasználat stílustulajdonításain. A korszak jellemző, „*munkára, harcra kész*” szellemiségű, közgondolkodást meghatározó eszmei környezete, s az orosz irodalom státuszának aktuálpolitikai alapon kitüntetett helyzete sajátos módon kapcsolta össze és szippantotta be az orosz klasszikusok fordításait is. A vers a korszellem ideológiájára felhasználhatóan a puskin szabadságvágy hangsúlyát kiemelve harcra hívó kiáltványba, s az osztályharc iránt nem elég-

gé lelkesedők ostromozásába csap át. A nyelvhasználatból az aktuálpolitika iránya miatt tűnik el a bibliai idézet, az archaizálás, s törlődnek a múlthoz kapcsoló régies szerkezetek és nyelvi formák, lexikális megoldások. Csupán az eszmei emelkedettséget hordozó patetikus stílus maradt meg a költői kérdés, a megszólítás és a felszólítás szintaktikai szerkezetében (*Mit a népnek a szabadság? / túrt barmok, csak legeljete!*).

<p>Alekszandr Puskin: A magvető</p> <p>Sarjadj, Szabadság! – bevettem A sivatagot. Csillagok ragyogtak még, és szennyezetlen kézzel csak szórtam a magot, a dús életet. S ím, egyetlen virág se kelt: hiába minden, A buta sors nem változott...</p>	<p>Tengjete tovább, földi csordák, túrt barmok, csak legeljete! Mit a népeknek a szabadság? Ollót, s taglót rád, vak tömeg! Ostor, és hogy tessék a rabság, Csengős iga a címered! (1949)</p> <p>(Szabó 1964. I.: 666)</p>
---	--

Szabó Lőrinc szövegváltozatában a Bibliából vett idézet mint az allúzió alapja nem szerepel. Az archaizmusok nem emelik a patetikus hangot, ám az érzelem- és indulatkifejezés a korszaknak megfelelően túlfűtötten intenzív töltetű. A felkiáltással, a nagybetűs, ezáltal felnagyított fogalmi entitássá emelt *Szabadság!* megszólítással indító első strofa a szabadságot mint megváltást hívja a sors sújtotta rab világba. A második versszak jelzős metaforái (*földi csordák, túrt barmok*) erőteljesebbek az orosz eredetnél. A „*vak tömeg*” ostromozása már nem a bibliai béketűrő népről beszél, hanem a kor normáinak megfelelően bűnös népről szól, az osztályharcos világforradalom aktualitását közvetíti retorikai ellentétekre épülő hevülettel.

(2) Galgóczy Árpád (1928–2022)

Galgóczy Árpád a második világháború után érettségiző fiatalemberként 1947-ben, mintegy „háborús jóvátételként” került a szovjet idők megtorló intézkedéseinek következtében a Gulagra. Ott együtt volt olyan orosz politikai fogoly értelmiségiekkel, akiktől a testet, lelket megtörő sorsközösség megtapasztalása mellett az orosz nyelvet és a kultúrát is elsajátította. Hosszú idő után hazatérve a 90-es évek végén kezdte el újrafordítani Puskind és Lermontovot, bevallása szerint médiumként közvetítve az orosz klasszikusok képi világát és nyelvhasználatát. Péter Mihály, az orosz irodalmi nyelv és a puskin stílus szakavatott ismerőjének megfogalmazásában a 2000-es

években Galgóczy fordítása közelítette meg leginkább az addigi magyar fordítások közül Puskin szövegének polifónikusságát, nyelvhasználatának természetességét (vö. Péter 1999). A magyarországi társadalmi változások azonban éppen ezekben az években, az újabb fordítások idején nem kedveztek az orosz irodalomnak. Maga Galgóczy ezért a fordítások születésének megváltozott korszellemére reflektálva, s az 1989-es rendszerváltozás utáni oroszellenességet érzékelve így fordul a befogadó olvasóközönséghez az új fordítások kötetének borítószövegében:

„Egyetlen nép szellemiségét, lelkiségét, művészetét sem szabad azonosítani az őt megnyomorító és elaljasító politikai rendszerrel. Az ilyen esetekben egyenlőségjelnek nincs helye, és nem is lesz soha” (Galgóczy 2004).

<p>Alekszandr Puskin: „Mint magvető korán kimentem...” <i>Elméne a magvető vetni</i></p> <p>Mint magvető korán kimentem, Még messze volt a pirkadat: Szabadság volt, mit vetni kezdtem, Szegény, rab földbe hullt a mag. S én szórtam egyre tiszta kézzel, Nemes szándékkal, józan ésszel – De munkám hasztalan maradt.</p>	<p>Legeljetez csak, csorda-népek! Hős harcra nem keltek ti fel. Szabadságtok mit érne néktek? E nyáját nyírni s vágni kell. Megannyi gyáva nemzedéktek Igát s korbácsot érdemel. (2004)</p> <p>(Galgóczy 2004: 58–9)</p>
---	--

Galgóczy fordítása megőrzi a Lukács evangéliumából vett archaikus idézetet, s a rá épülő allúziót. Stilizált formában megtaláljuk a fordításában a bibliai idézet igealakján túl is (*elméne*) az archaikus nyelvhasználatot. A beszédmód a lexikális elemek megválasztásában mérsékelten archaizáló (*pirkadat, néktek, nemzedéktek*), a névelők és az oksági, következményes kötőszók (*mivel, mert, ezért*) elmaradásával. A detrakciós retorikai alakzatokkal a versszöveg szónoki emelkedettséget sugall. Ezzel mintegy időben a 19. századi múltba visszatérve idézi Puskin világát, nem honosít, nem aktualizál, nem domesztikál, ilyen módon a jelentésképzésről már lefoszlik a korábbi, világforradalomra felhívó, osztályharcos asszociáció.

(3) Soproni András (1942–)

Szinte alig egy újabb emberöltő elteltével, 2022-ben Puskin újabb színekkel gazdagodva szólítja meg a magyar olvasót. Soproni András – aki száznál

több orosz és angol nyelvű, főleg prózai mű magyar megszólaltatója – vállalkozott az újrafordításra. Orosz kultúráközvetítéséért kitüntették, fordításai pályázatok díjazottjai lettek. Nyelvi bravúr, ahogy magyarul megszólaltatja a régebbi évszázadok orosz prózai nyelvezetét, ahogy a felvilágosodás Európájában Nagy Katalin cárnő korának szereplőit dialógusaikban jellemzi. Ilyen nyelvi találékonyság eredménye többek között a *Volterjánosok és Volterjankák* (Akszjonov 2006). Stílusváltozatokhoz igazodó, fordítói nyelvi hajlékonysága biztosítékul szolgál, hogy orosz nyelvi kompetenciája és stílusérzéke adekvát Puskin hiteles tolmácsolásához. A 2022-es Puskin-kötetének fordítói előszavából – a mai kor deheroizáló attitűdjének megfelelően – hiányzik a korábbi korokban az orosz klasszikusok fordításakor kijáró emelkedett tiszteletadás. Csevegve, mintegy mellékes „úri passziónak” nevezi a nagyon is aprólékos, tüzetes odafigyelést igénylő fordítói munkát:

„Azért az nem akármilyen sztori, hogy egy életes úr, nyolcvan felé, egy szép napon fejébe veszi, hogy merő úri passzióból Puskit fog fordítani, és el is készül egy kötetre valóval. Ha nem velem történik, magam is hitetlenkedve fogadnám a dolgot” (Soproni 2022: 5).

Soproni 21. százada – mintegy ellenpontozásként az előző korok túlideologizált megnyilatkozásaira – látványosan kerüli el a patetikus emelkedettséget. Nem tud, nem akar eszmei magaslatokba törni vagy mélységekbe szállva a lelkesedésről, a szenvedésről emotív-expresszív szónokiassággal vallani. Ez a mai korszellemből következő jelentésképzés érezhető a fordítás nyelvhasználatán is:

<p>Alekszandr Szergejevics Puskin: Szabadság árva magvetője <i>Kiméne a magvető vetni</i></p> <p>Szabadság árva magvetője, Midőn még alig pirkadott, Kimentem én a rab mezőre, Hogy hintsek éltető magot, Ártatlan kézzel, hittel telten, De csak az időt vesztegettem, Hiába volt a munka, gond...</p>	<p>Legeljetez, ti jámbor népek! Nem fűti becsület a nyájt. Mit ér a szabadság tinéktek? Olló nyír, vagy levág a bárd, Kap jussul szolganemzedéktek Korbácsot és csengettyús ígát.</p> <p>(Soproni 2022)</p>
---	--

Soproni szövegváltozatában a bibliai idézet az archaikus múlt idejű igeformáját megőrizve megmarad mint az allúzió alapja. Az archaikus, régies nyelvhasználat a második sortól lexikális elemekkel és szórendi inverzióval, valamint a régies igealakokkal biztosítja az emelkedett hangvételt: *Szabadság*

árva magvetője, / Midőn még alig pirkadott, / Kimentem én a rab mezőre. A *tinéktek, szolganemzedéktek* archaizált szintagmatikus megoldásai ugyanebbe az irányba mutatnak (Heltainé Nagy 2008). Külön figyelmet igényel a figyelemirányítás szempontjából a címben és az első sorban az *árva* jelző betoldása. Az orosz eredeti *нустынный* jelző (1. jelentésben *pusztai, sivatagi*, 2. jelentésben *elhagyott, magányos*) jelentésképzése asszociatív irányban tölti ki a szemantikai keretet. Benne van a 21. század jelentésmódosító, érték-megvonó szellemiségének tükröződése is: *társtalan, magányos*, tehát *árva*, némiképp sajnálatra méltó az, aki manapság a szabadságot lelkesen, fennhangon hirdeti abban a világban, ahol már nem akar senki forradalmár lenni. A második versszak kezdő megszólításának jelzője (*ti jámbor népek*) ugyanezt a jelentésmódosító, kissé megbocsátó, asszociatív tartalmat hordozza.

Jelentésképzés és ekvivalencia az újrafordításokban

A szövegekvivalencia jelentésképzésben és nyelvi jelekben megmutatkozó szintjein a szinonimitást vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a lexikális és stilisztikai elemek kulturális asszociációi mindenkor meghatározzák a fordító szóválasztását. De a befogadói horizont kialakulásában ugyanúgy érezzük a jelenlétüket. Az érzelmi-tudati asszociációk egyaránt szűkíthetők és szélesíthetők az eredeti szöveghez képest az interpretáció szemantikai tartományait azon túl is, hogy tudjuk, a világról alkotott kép nyelvben realizált szimbolikus rögzítése az adott nyelvi gondolkodásnak megfelelően nyelvenként és koronként változik. A vizsgált három fordításban a második versszak megszólítással kezdődő szövegmondata a legékezebb bizonyíték ennek igazolására:

*Паситесь, мирные народы!
Вас не разбудит чести клич.*

Szó szerinti fordításban:
[Legeljetelek, *béketűrő népek!*
Nem ébreszt titeket a becsület kiáltása.]

a) Szabó Lőrinc fordításában:
Tengjetelek tovább, *földi csordák,*
tűrt barmok, csak legeljetelek!

b) Galgóczy Árpád fordításában:
Legeljetelek csak, *csorda-népek!*
Hős harcra nem keltek ti fel.

c) Soproni András fordításában:
Legeljetek, ti jámbor népek!
Nem fűti becsület a nyájt.

A három kiemelt szövegmegoldás arra világít rá, hogy a műfordítások mindig valamilyen célnyelvi szociokulturális közegben jönnek létre.

„A fordítás mindig felöleli azt a kort, azt a szociális-társadalmi környezetet, melyben a fordító dolgozott; a fordításnak gyakran ideológiai vonzatai is vannak. A fordítás nem pusztán cél, nem csupán egy lingvisztikai teljesítmény, hanem számos ideológiai, poétikai, sőt kanonizáló faktor hordozója is, amely hozzájárul a mű ismertté válásához, irodalmi hírnevéhez” (vö. Toldi 2016: 467–8).

Az újraírás során a fordító nemcsak megteremti egy író stílusát, identitását, kulturális utalás- és hivatkozásrendszerét, de hozzárendeli azokat a nyelvi eszközöket, melyekkel egy új kulturális közegben némiképp új műként megmutatkozhat. Az újrafordítás mint átírás mindig választások elé állítja a fordítót, elhelyezi térben és időben is az új szöveget, egy új nyelvi és közvélekedést is hordozó környezetének írói között. Az újraírás műveletei eközben nem mellékesek, hiszen egy irodalmi művet csak akkor fogad be a célkultúra, ha annak értékrendje megegyezik a befogadó kultúra alapvető értékrendjével.

Az újrafordítások szövegvizsgálatának multidiszciplináris kerete

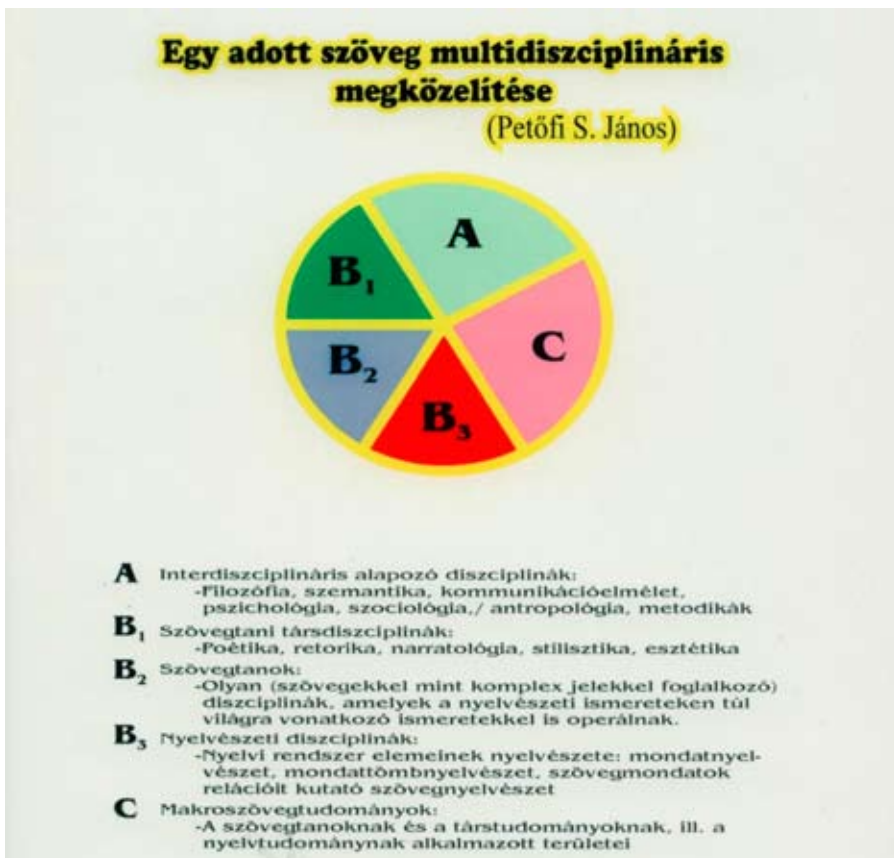
Az irodalmi szöveg mint esztétikai jel részt vesz a szociokulturális jelképzésben, szemiózisban. A befogadásesztétika azt a párbeszédet állítja középpontba, amely a művészi alkotás és az értelemképző befogadói tudat között zajlik, amikor egy műben felismert esztétikai jel rámutat a valóságra bármely jelentésként. Megközelítésünkben az irodalmi szöveg szemiotika új perspektívát nyit a fordítói folyamat jelképzési státuszára annak szemiózisa feltárásával, miközben egy fordítóra, egy műre vagy akár nagyobb keretben egy történelmi periódus szakaszára vagy teljességére vetíti a nyelvhasználat és a változó jelentések dinamikus hálóját (vö. Kroó 2020). Vizsgálódásunk során a „szabadság” fogalmi keretszemantikai összetevőit a társadalomszemiotikai háttér változásának függvényében figyelhettük meg Puskin egy versében a magyar újrafordítások szövegsvetében. A 20. század második felében a háború utáni országépítő időszak lelkes, de átideologizált szabadságvágya a túlfűtöttség erejével ostorozott mindent, ami közömbösséget mutatott az új eszmék iránt.

Az ezredfordulóhoz közeledve a szabadság természetes létformává válik, már nem akar senki szabadságharcos lenni, a szabadságért folyó harc nyelvi kifejezésének direkt formái diszkreditálódnak, egyre inkább elveszítik a befogadói horizonton a fókuszteremtő erejüket. Ezt a szemiotikai változást érzékeljük az újrafordítások stílusesszéjeiben, a nyelvhasználatban. Minden bizonnal újabb korok újabb nyelvhasználatban rögzült módon reflektálnak majd az eszmerendszeri változásokra, s ezek újabb fordítási megoldásokat, újrafordításokat inspirálnak majd.

A diszciplináris lehetőségek között az újrafordítás az inspiratív kontextusok alapján a modern pragmatika vizsgálati körébe vonható. A kognitív keretű pragmatika a nyelvi formák és a nyelvhasználók közötti kapcsolatot tanulmányozza. A pragmatikát a jelentéstanon, a szemantikán keresztül szokás a grammatikával kapcsolatba hozni. A szemantika a jelentés konvencionális oldalával foglalkozik anélkül, hogy a mindenkori kontextusra kitekintene. A jelentésnek az a része, amelyhez a kontextus ismerete is szükséges, a pragmatika hatáskörébe tartozik. A kognitív alapú pragmatika az aktuális kontextuális viszonyok közötti dinamikus jelentésképzést értelmezi. A pragmatika „esernyőt” tart a pszicholingvisztika, a nyelvi antropológia, a kulturológia, a kultúraszemiotika stb. fölé. A társadalmi, kulturális, kognitív szempontok alkalmazását feltételezi (Tátrai 2011: 14–8). Ennek tükrében láthattuk az újrafordítások nyelvhasználati változásait a szociokulturális kontextus változásainak függvényében.

A szövegantropológia a komplex szövegelemzés módszerével (vö. Balázs 1994: 233–6, 2007: 152–64), valamint a szövegsemiotika szintén tárogathatja az újrafordítások elemzését. Petőfi S. János, a tíz éve, 2013-ban elhunyt nyelvész a szemiotikai szövegtan széles spektrumú modelljét vázolta fel, amely a fordítástudományba illeszkedően alkalmat ad a jelentésképzés és a nyelvhasználat stilisztikai, kognitív szemantikai, kultúraszemiotikai megvilágítására. A fordító figyelemirányítása számos összetevő alapján emeli fókuszba az eredeti szöveg egyes elemeit. A fordítói munkára hatással van az eredeti mű szerzőjének alkotói világlátása, a forrásnyelvi szöveg keretszemantikai holdudvara, de a célnyelvi megjelenést befolyásoló szociokulturális közeg, a fordító saját alkotói világlátása, azok az öntudatlanul is erőt kifejtő asszociatív viszonyok, amelyek az újrafordítás, újráírás kánonjában elfogadhatóvá, beilleszthetővé teszik a művet. Látható, hogy a nyelvi pragmatika, a kultúraszemiotika, a nyelvhasználat változásai termékenyítően fonódnak össze a stilisztikával egy ilyen jellegű szöveg vizsgálatában az újabb tudományágak megjelenésével. Petőfi S. János multidiszciplináris szövegmegközelítésének modellje e széles körű, a mindenkori világismeretet lefedő tudományhalmazt ábrázolja, amely részleteiben

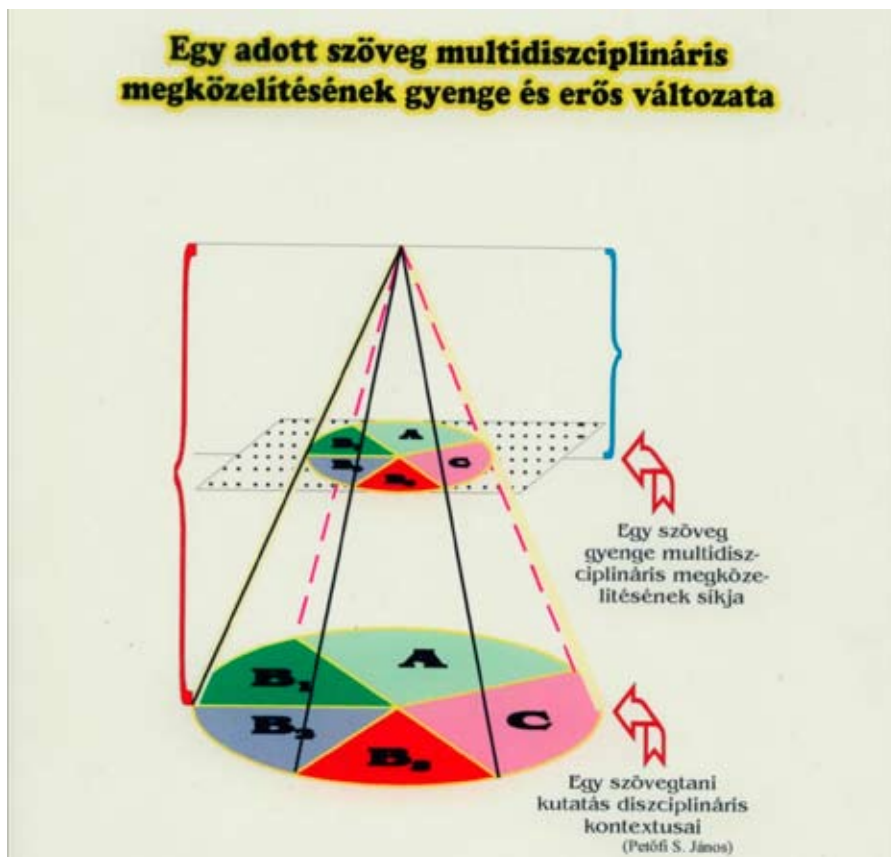
is végtelenségig darabolható, bővíthető (vö. Petöfi S. 2004). Az ö felosztása a kördiagramon A-val jelöli az interdiszciplináris alapozó tudományokat, mint a filozófia, a szemantika, a kommunikációelmélet, a pszichológia, a szociológia/antropológia, a metodikák. A B félkör több körcikkre oszlik. A B₁ szöveg-tani társdiszciplinák. Ilyenek a poétika, a retorika, a narratológia, a stilsztika, az esztétika. A B₂ olyan szöveg-tanok, amelyek a nyelvészeti ismereteken túl a világra vonatkozó ismeretekkel is operálnak. A B₃ a mondattömbnyelvészet, amely a tradicionálisan nyelvészeti tudományokat veszi sorra: rendszernyelvészet, mondatnyelvészet, szövegmondatok relációit kutató szövegnyelvészet. A C-vel jelölt körcikk a makroszöveg-tudományokat fogja össze. A szöveg-tanoknak és társtudományoknak, illetve a nyelvtudományoknak alkalmazott területei tartoznak ide (1. ábra).

1. ábra. A szöveg multidiszciplináris megközelítésének kördiagramja

Ha ezt a kördiagrammot egy kúpban helyezzük el, akkor a kúp csúcsától kiindulva minél lejjebb haladunk, annál inkább megközelíthetjük a szöveg multidiszciplináris elemzésének a teljességét. Ez a teljesség természetesen csak elméletileg létezik, hiszen a tudományok fejlődésével, új diszciplínák megjelenésével a vizsgálati lehetőségek folyamatosan, akár a végtelenségig bővül. A szöveg erős multidiszciplináris feltárása a kúp alapjaként fogható fel. A valóságban a csúctól bizonyos mélységig eltávolodva a szöveg különböző mértékű, gyenge multidiszciplináris megközelítése viszont bármikor reálisan megvalósulhat (2. ábra).

A fenti modellbe illeszthetően a jelentésképzés és nyelvhasználat áttekintése az újrafordítások összevetése során, jelen elemzésünk keretei között a szövegváltozatok elemzésének csupán korlátozott, gyenge multidiszcipliná-

2. ábra. A szöveg multidiszciplináris megközelítésének gyenge és erős változata

ris szintjét engedhette meg. Az ábrán az A–C pontba sorolt nyelvészeti, stilisztikai, szövegtani, poétikai jellemzők mélyítése, kibővítése tovább tágítható a szemiotika, a kulturális antropológia, a befogadásesztétika felé. Így adhat-nak átfogó képet egy adott mű holdudvaráról, a fordítást meghatározó körülményekről, a befogadói horizontról, a nyelvben megélt irodalmi funkciókról, a mindenkori művészeti kánonban történő pozicionálásról. Puskin *A szabadság magányos magvetője* című versének három újrafordítása kapcsán fordításstilisztikai elemzésünk erre tett néhány lehetőséget felvillantó, szerény kísérletet.

Szakirodalom

- Akszjonov, Vaszilij Pavlovics 2006. *Volterjánosok és Volterjankák* (ford. Soproni András). Európa Könyvkiadó. Budapest.
- Balázs Géza 1994. *Szövegtani gyakorlatok, vázlatok és tanulmányok*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Balázs Géza 2007. *Szövegantropológia. Szövegek többirányú megközelítése*. Berzsényi Dániel Főiskola, Szombathely, Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ. Budapest.
- Eöry Vilma 2008. Allúzió. In: Szathmári István (szerk.): *Alakzatlexikon*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 74–7.
- Galgóczy Árpád 2004. *Szerettem önt... Válogatás Alekszandr Puskin költészetéből*. Eötvös József Könyvkiadó. Budapest.
- Galgóczy Árpád 2007. *A túlélés művészete*. Valo-Art. Budapest.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2008. Archaizmus. In: Szathmári István (szerk.): *Alakzatlexikon*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 127–32.
- Kocsány Piroska 2008. Allegória. In: Szathmári István (szerk.): *Alakzatlexikon*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 63–71.
- Kroó Katalin 2020. *Korunk hőse. Korunk irodalomszemiotikája? Karakterpoétika és olvasásszemiotika Lermontov regényében*. L' Harmattan Kiadó. Budapest.
- Nagy L. János 2008. Metabolé. In: Szathmári István (szerk.): *Alakzatlexikon*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 386–9.
- Petőfi S. János 2004. *A szöveg mint komplex jel*. Akadémia Kiadó. Budapest.
- Péter Mihály 1999. „Pár tarka fejezet csupán...” Puskin „Jevgenyij Anyegin”-je a magyar fordítások tükrében. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Soproni András 2022. *Szabadság árva magvetője. Alekszandr Szergejevics Puskin 110 verse*. (ford. Soproni András) Európa Könyvkiadó. Budapest.
- Szabó Lőrinc 1964. *Örök barátaink. I-II*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.
- Szathmári István (szerk.) 2008. *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

Toldi Éva 2016. Műfordítás, újraírás, recepció. In: *Annual Review of the Faculty of Philosophy*, Volume XLI-1 (2016). Novi Sad. 467–80.
<https://doi.org/10.19090/gff.2016.1.467-480>

Internetes források

- Bibliafordítások. Károli-biblia. http://www.immanuel.hu/biblia/biblia.php?konyv=42&fejezet=10&o1=2&o2=3&o3=4&_k%C3%B6nyv=_Luk%C3%A1cs_Evang%C3%A9liuma (letöltve: 2023. 02. 19.)
- Margócsy István 2023. Petőfi jelleméről és alkatáról jórészt mítoszok élnek közöttünk. *Litera* 2023. jan. 29. https://litera.hu/magazin/interju/margocsy-istvan-interju.html?fbclid=IwAR2LUp1Rr7DN6BN1J_kY9Z1TBhY3UEvWkASr6sixovXxLSf4E45qw4ityK8 (letöltve: 2023. 02. 19.)
- Puskin, Alekszandr Szergejevics 2023. *Művei* <https://istih.ru/pushkin> (letöltve: 2023. 02. 19.)
- Puskin, A. Sz. 2023a. *A szabadság magvetője* c. vers elemzése. <https://poetpushkin.ru/stihi/grazhdanskaya-lirika/87.html> (letöltve: 2023. 02. 19.)

Cs. Jónás Erzsébet

professor emeritus, az MTA doktora

Nyíregyházi Egyetem

Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

E-mail: csjonasne@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0274-5503>

Abstract

CS. JÓNÁS, ERZSÉBET

CHANGES IN LANGUAGE USAGE AND FRAME SEMIOTICS IN RETRANSLATIONS

In 2022, the Hungarian readers were able to get their hands on a new Pushkin volume, translated by András Soproni, entitled *The Orphan Sower of Freedom*. The works of the Russian classic were already integrated in the Hungarian readers' knowledge of world literature in the middle of the twentieth century. Around the turn of the millennium, they came closer to us in a new voice. In 2022, a representative of a new generation, András Soproni, who now has close to a hundred Russian translations, mainly prose, has reached out to retranslate a hundred Pushkin poems. What is reflected in these new-born lyrics? Is it a new discovery of meaning formation? Or is it the reflection of the changes of today's Hungarian language usage? We try to explain this within the framework of cognitive pragmatics, cultural semiotics and poetics.

Keywords: retranslation, meaning formation, language usage, pragmatics, cultural semiotics